

Др СТЕВАН ИГЊИЋ

**МОРАВИЧКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ И УЧИТЕЉИ ИЗМЕЂУ ДВА
СВЕТСКА РАТА (1919—1939)**

Др СТЕВАН ИГЊИЋ
УУ 31000 Титово Ужице
Хероја Дејовића 28

УДК 37 (091)
(497.11) „1919-1939”

У току ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године и драматичне одбране националне самобитности, у срезу моравичком осетиле су се последице ратова и окупације. То се односи не само на друштвено-економски развој, већ и на стање школства и просвете. Школске зграде су страдале и опустошене, намештај уништен, а нису више постојале, ионако оскудне, наставне збирке и учила, као и библиотеке. Према налазу школског надзорника Милисава Арсовића, укупна висина ратне штете за основне школе износи: Ивањица — 50.000, Прилике — 40.000, Брезова — 26.540, Миланца — 40.000, Ковиље — 43.780, Косовица — 35.000, Средња Река — 14.000, Придворица — 21.395 и Шуме 15.800 динара.

Исказана оновремена тржишна вредност уништене школске имовине, збирки и учила види се из табеле:

Предмет	Број уништених учила	Вредност у динарима
Школске табле	18	3.550
Школске рачуналке	14	3.350
Минералошке и друге збирке	4	3.700
Школске наставне илустрације	150	4.600
Метарске мере	6	4.650
Географске карте и атласи	63	1.560
Школске мапе	60	11.050
Велике слике Светог Саве	18	6.600
Слике владајуће династије	13	2.500
Историјске слике	75	6.700
Бачке клупе за учионице	237	29.600
Катедре за учионице	12	6.400
Столице	50	3.780
Ормани за учioniчке збирке	8	6.600
Шпорети за бачке кухиње	5	6.100
Школско посуђе	—	200
Судови за воду	—	2.400
Пећи за учионице	12	6.900
Канцеларијски материјал	—	1.705
Ограде школских дворишта	—	19.800
Ограде школских бајште	—	11.800
Алат за школске бајште	—	810
Велика школска звона	2	2.500
Столови школских канцеларија	27	3.550
Књиге школских библиотека	2.330	36.260
Ормани за школске књижице	13	10.820
Школски часовници	6	4.320
Писаћи столови	5	5.800
Ормани за школске архиве	4	2.700
Материјална штета на школ. зградама	—	73.210. ¹

Захваљујући изузетним напорима становника, власти и помоћи иностраних мисија, за кратко време школске зграде „доводе се у исправно стање“, тако да је одмах после завршетка првог светског рата почела настава у основним школама. На основу извештаја школског надзорника, Америчка добротворна мисија пружала је знатну материјалну помоћ школама. Тако су, на пример, у току 1921. године основани заводи добили новчану помоћ за 343 ученика у износу од 95.862, за оправку школских зграда издвојена су средства у висини од 15.000 динара, а за одевање 368 ученика издато је: 368 пари капута и панталона, 368 ципела, 368 шајкача, 736 чарапа, 736 комада веша.²

У наставни процес укључују се „затекли“ учитељи и они који су дошли са фронта. Већ крајем 1918. године, они су почели да окупљају дораслу популацију за основно образовање. Поред ђака стасалих за наставу, било је доста и оних ученика који су „прерасли

школу". У првој школској 1918/19. години учитељи су радили према скраћеном програму, а у реализацији програмских садржаја ослањали су се на предратне школске уџбенике. Школске 1919/20. почиње редовна настава у школама среза моравичког. Поред осталих, у првим послератним данима у моравичким школама су радили учитељи: Божидар Томић — у Брезови, Светозар Кушић, Лепосава Кушић и Милева Павловић — у Ивањици; у Ковиљу — Нестор Поповић, Милован Марковић и Богдан Пејовић; у Косовици — Јездимир Милинковић; у Миланци — Лука Видаковић; у Придворици — Драгомир Радоњић; у Приликама — Катарина Узуновић и Василија Николић; у Средњој Реци — Вукашин Вилимановић и у Шумама — Божидар Нешиковић. Само за годину дана уочава се високо изражена функција нестварног кадра, што је последица веома неповољних материјалних услова рада школа, географске удаљености и економске изолованости овога краја од развијенијих делова Србије. У наставно-образовни процес били су 17. фебруара 1921. укључени следећи учитељи:

Р. бр.	Име и презиме	Место службов.	Ради са разредом	Број часа уписано редовно похађа	
1.	Милисав Тешић	Брезова	II, III, IV	79	67
2.	Зорка Тешић	Брезова	I	55	40
3.	Милева Павловић	Ивањица	Жен. школа I—IV	79	67
4.	Лепосава Кушић	Ивањица	I муш. одељењ.	68	45
5.	Светозар Кушић	Ивањица	II, III, IV	95	93
6.	Милан Премовић	Ковиље	I	58	55
7.	Драгослав Милетић	Ковиље	II и III	71	71
8.	Александар Адамовић	Косовица	I—IV	118	103
9.	Милош Тодоровић	Миланца	III—IV	78	78
10.	Лука Видаковић	Миланца	I—II	62	60
11.	Десанка Весовић	Прилике	I	103	102
12.	Живојин Весовић	Прилике	II—III	88	84
13.	Драгомир Радоњић	Придворица	I—IV	146	90
14.	Вукашин Вилимановић	Средња Река	I—III	45	45
15.	Божидар Нешиковић	Шуме	II—III	92	68
Витна основна школа (почела је да ради школске 1920/21):					
16.	Радул Перишић	Ивањица	I		
17.	Милисав Арсовић	Ивањица	I	49	47
18.	Божидар Томић	Ивањица	I		3

Неповољна материјална искушења послератне оскудице суочавала су учитеље са бројним проблемима, који су умањивали њихове напоре на плану образовања и васпитања ученика. У скућеном

школском простору у односу на број школске популације одржавали су целодневну наставу са енормним бројем ђака. Школе нису имале најнеопходнија наставна средства и учила. Школски надзорник Мил. Луковић 1. августа 1920. каже: „У школама нема географских карата, метарских мера, никаквих слика за очигледну наставу.“ Посебно се „осећа сметња у настави цртања и писања због оскудице у цртанкама и писанкама, које се нису могле нигде набавити ни по коју цену; ђаци су цртали на обичним каменим таблицама, а у појединим школама на обичној писаћој хартији, тако је рађено и са лепим писањем“. Иако су школски одбори у буџетима планирали веће новчане износе за набавку учила, наставне збирке нису увећаване, школски прирез је веома тешко прикупљан, а учитељи су се сналазили како су знали и умели. Запажају се вредни резултати појединих учитеља у осмишљеном коришћењу школских башти у настави и увођењу ученика „у свет природе“. Штавише, у њима су ђаци обучавани за „калемљење воћа и [у]неговању корисних биљака и поврћа“. Први послератни извештаји истичу примеран рад на повезивању теорије и праксе у остваривању наставних садржаја учитеља Божићара Томића у Брезови и Драгомира Радоњића у Придворици.

Поред редовног рада на часовима, моравички учитељи негују национално васпитање ученика на пригодним школским свечаностима. Из извештаја Мил. Луковића, школског надзорника, 1. августа 1920. године, види се да се у основним школама обележавају школски празници: Дан народног уједињења — 1. децембар, Рођендан Њ. В. престолонаследника — 17. децембар, Дан Св. Саве, Дан Ђирила и Методија и Видовдан. У оквиру светосавске свечаности ученици изводе пригодне програме са декламацијама, посети цркви, „сечење славског колача“, а на Видовдан се даје помен косовским јунацима и своде резултати рада школе. Славље се завршава, обично, „заједничким ручком и весељем“, а у Ивањици и забавом у корист Фонда сиромашних ученика.

Брига школа за материјалну помоћ сиромашним ученицима почиње да стиче лепу традицију. Интересантно је да је одмах после Првог светског рата у Ивањици основан Фонд сиромашних ученика, а материјална средства за њега формирана су од прилога, материјалне помоћи добротвора и утемељача. Почетком 1920. године школски одбори располагали су са следећим износима: финансијским средствима код Ивањичке задруге 1.100, једном акцијом Ивањичког електричног друштва од 100 динара, а у каси благајника налазило се

624,35 динара. Иначе, одлуке у вези додељивања помоћи сиромашним ученицима доношене су на седницама школских одбора.

Социјални положај ученика и материјални услови рада имају великог утицаја на остваривање наставних планова и програма. Школски надзорник илустративно и документарно говори о томе: „На дечјем здрављу виде се ратне последице, слаба храна, одећа и обућа у зимско доба, посебно у брдским раштрканим крајевима, где деца иду по неколико километара од школе до куће. На дечје здравље много утичу нехигијенски станове кућа, у којима живе наши селаци. Ученици долазе из школе озебли, у слабом оделу, и одмах трче у оне мале и прегрејане собице, које нису дуже проветраване, и у којима се код пећи суше мокре чарале, обојци и обућа. Имао сам прилике да више пута уђем у ове њихове мале собице зими, и да им том приликом говорим по читав дан о штетности те њихове навике. Они све то одобравају да је тако. Али кад сам и по други пут дошао у те њихове собице, све иде по старом“.

На основу Закона о основним школама, школски одбори воде бригу о материјалном положају школа. Уочава се, међутим, у првим послератним извештајима, њихово несналажење, а поготову ако председник школског одбора, који је и председник општине, не показује интересовање за проблеме образовања. Ипак, већина школских одбора савесно испуњава своју законску дужност. Извештаји школа изричу похвале школским одборима у: Ковиљу, Косовици, Миланци, Брезови, Приликама, Придворици и Шумама.⁴

*
* *
*

Школске општине воде општу бригу о школама и старају се о њиховом материјалном издржавању. Почетком двадесетх година читава територија среза моравичког подељена је на више школских општина:

Школску општину у Брезови сачињавају села: Брезова (250 домова и 1.200 становника) и Шареник (210 домова и 1.100 становника). Школска зграда је сазидана од камена (1892), има две учионице, две собе за учитеље и кухињу, један хектар школске баште и 1/2 ха школског дворишта.

Ивањичка школа изграђена је 1893. године на „два боја“, просторно располаже са: осам учионица, канцеларијом, собом за ђаке, одељењем за послужитеља и игралиштем за ђаке; окупља ученике

из варошице (223 домова и 959 становника) и из села Рокци (122 дома и 700 житеља).

Основна школа у Ковиљу, у оквиру школске општине, покрива села: Смиљевац, Васиљевиће, Ерчеге, Вучак, Медовине, Ровине и Глеђицу; на овом подручју живи 3.379 грађана у 527 домова. У евиденцији школског надзорника Петра С. Јокановића забележено је да је школско здање саграђено 1885. године, а од радних просторија има: две учионице и канцеларију; под истим кровом се налазе два стана за учитеље, а поред школског објекта лоциран је у дрвеној кући стан за ученике.

Школска зграда у Миланци сазидана је 1872. године од „тврдог материјала“, а од просторија има: две учионице, канцеларију, кухињу и стан за учитеља. Школска општина обухвата ученике са подручја више села: Опаљеника, Сивчине, Кушића, Деретина, Маскове и Равне Горе; на овој територији живи 3.354 становника у 565 домова.

На територији школске општине у Придворици живи 3.770 становника у 655 кућа, а групише села: Врмбаје, Придворицу, Добри До, Вионицу, Чечину, Милиће, Млачу и Орљу Главу. Школа долази у ред старијих просветних завода, а подигнута је 1874. године од камена као основног грађевинског материјала; просторни капацитет садржи: учионицу, ђачку собу, кујну и стан за учитеља. Послератне грађевинске адаптације и поправке нису задовољиле школске власти, а у званичном протоколу стоји белешка да је „школска зграда запуштена“.

Још 1872. године изграђена је основна школа у Приликама у комбинацији сиге и камена, а од просторија има: две учионице, две собе за служитеље и канцеларију, а постоји посебан објекат за становање двојице учитеља. Школској општини Приличке школе припадају села Прилике и Дубрава са 1.260 становника и 175 кућа.

Школски објекат у Косовици подигнут је 1891. године од дрвета и блата (чатма), а у њему се налазе: једна учионица, ђачка трпезарија, канцеларија, соба и кухиња за учитеља и шупа за дрва у дворишту. Овој школској општини гравитирају села: Косовица, Бутково, Куманица, Комадине, Братљево и Мане. Грађани су после рата поправили школу, „окрпили патос“, ставили нова врата и прозоре, тако да „школа даје пријатан утисак“. Косовичка школска општина броји 1.637 становника и 308 домова.

Одмах после рата, 1919. године, изграђена је школа у Средњој Реци, од „смрчевих брвана“; просторије обухватају: учионицу,

канцеларију, ђачку собу и стан за учитеља. Накнадним грађевинским интервенцијама отворено је више прозора, а „ударене су и две преграде“. Школска општина у Средњој Реци „прикупља“ ђаке из села Дайћа, Брусника и Градца, у којима живи 1.464 грађана (235 кућа).

Шумљанска школа нема своје зграде, користи радне просторије ивањичке школе. У овај школски завод долазе деца из: Свештице, Бедине Вароши, Шума и Будожеле. Школска општина броји 2.482 становника и 438 кућа.⁵

Из првог послератног пописа становништва види се да су 1921. године у срезу моравичком живела 21.244 становника, (10.084 мушких и 11.160 женских лица). Демографска популација знатно је смањена у односу на попис из 1910. године (25.550 становника), што је последица ратних пустошења. Број школа и учитеља, као и обухват ђака основним образовањем, није могао задовољити наговештаје бржег дрштутвено-економског развоја и амбиције грађана за школовањем свога подмлатка. Приложена табела крајем школске 1921/1922. године најочигледније показује развијеност школске мреже и број ученика у појединим школама:

Школе	Разреди										свега
	I		II		III		IV		I—IV		
	муш.	жен.	муш.	жен.	муш.	жен.	муш.	жен.	муш.	жен.	
Ивањица	40	30	47	21	31	11	38	18	160	80	240
Шуме	59	—	63	—	44	—	33	—	199	—	199
Остатија	50	1	3	—	—	—	—	—	53	1	54
Брезова	51	6	38	5	31	5	27	1	147	17	164
Ковиље	66	3	57	2	56	4	9	—	188	9	197
Косовица	35	10	43	—	19	—	39	1	136	11	147
Миланца	91	4	8	—	38	2	51	—	188	6	194
Придворица	75	4	33	4	25	1	6	—	139	9	148
Прилике	59	9	72	18	43	4	32	1	206	32	238
Рокци	34	5	20	—	15	—	16	—	85	5	90
Ср. Река	20	3	48	2	1	—	1	—	70	5	75
Укупно ученика									1571	175	1746
Виша основна школа у Ивањици:	39	7	36	8	—	—	—	—	75	15	90

У једанаест основних школа било је уписано 1.746 ђака (1.571 мушких и 175 женских), што чини 8,21 одсто становништва среза моравичког 1921. године. Наведени статистички показатељи објашњавају веома неповољан степен развијености просвете и основног школства у Ивањици и њеној околини, што се поклапа са првом послератном друштвено-економском кризом и смањеном популацијом становништва. Ускоро ће, међутим, почети изградња нових школа, а са тим и активнија локална политика на плану развоја школства.⁶

Суочени са захтевима живота и времена, грађани села Остатије одлучили су да „у својој средини“ изграде школу. Подстицали су их чланови општинског суда: Тодор Тењовић, Павле Станисављевић, Младен Радивојевић, Светозар Радоњић, Петроније Павловић и други. Уз мобилизацију расположивих локалних извора, у току 1921. и до почетка 1922. године завршени су радови на школском објекту. Чланови комисије, на челу са школским надзорником Петром С. Јокановићем, среским писарем Мил. М. Стефановићем, учитељем Мил. В. Луковићем, среским лекаром и другим званичницима, могли су да констатују у записнику 8. фебруара 1922. да је земљиште, на коме се налази школска зграда, „довољно суво и са свих страна ваздуху и светлости изложено“, у близини се налазе општина и црква, има „довољно текуће воде“. Иначе, школско здање сазидано је од „полутврдог материјала“, темељи и цокле су од камена, а зидови од „дебелих брвана добро сложених“; школа је покривена „клицом“, има пет одељења: две учионице, предсобље, трпезарију и кухињу. Штавише, грађани су узели обавезу да у року од три године изграде станове за учитеље. Министарство просвете Краљевине СХС доноси одлуку о отварању школе у Остатији, а први учитељ, Михаило Николић, одмах је уписао у I разред 51, а у II разред три ученика у фебруару 1922. године.⁷

Уз велике материјалне напоре, становници сиромашних села Међуречје, Рокци, Мане, Комадине и Куманица изградили су до краја 1921. године школску зграду. У тим настојањима истакли су се: Арсеније Принчевац, Јован Самарџић, Владан Станић, Љубо Главинић и други. Комисија Министарства просвете оставила је записник од 10. фебруара 1922. у коме стоји да је школа подигнута у средини села Рокаца на територији Међуречја; у њеној близини нема баруштина, буњишта и гробља, а од механе је удаљена око 300 метара; терен је сув и са свих страна „ваздуху и светлости изложен, околна клима је веома здрава, а ваздух увек свеж и чист“. Објекат је

саграђен од камена (темељи и сокле), а зидови су од „јаких брвана очатмљени“; кровна конструкција је покривена каменим плочама. „Учионице су добро осветљене и потребним намештајем и училима снабдевене, а тако исто удобна су и остала одељења“. У примедби стручне комисије стоји да се објекат може користити за школу све дотле „док се не подигне модерна зграда“. Први учитељ, Ђорђе Јокановић, уписао је на почетку 85 ученика и пет ученица, од којих је завршило школску 1921/1922. годину 71 ђак. После учитеља Ђ. Јокановића, у школи раде: Милош Тодоровић, а школске 1923/1924. године Александар Суханов, учитељ. Интересантно је напоменути да су грађани села Рокаца веома озбиљно схватили захтеве школских власти у вези подизања „сталне модерне школске зграде“. „Напрегли су све своје силе“ да остваре тај циљ. Године 1926. они су успели да обезбеде грађевински материјал: циглу, цреп, камен, песак и дрвену грађу. Међутим, финансијска средства од 100.000 динара и обвезници ратне штете нису могла да покрију издатке инвестиционе изградње. Штавише, били су узалудни апели за помоћ Окружном школском одбору и великом жупану рашке области у Чачку од стране чланова школског одбора: Луке Ристића, Влад. М. Станића, Миљка Главинића и других.⁸

На иницијативу Милутина Ковачевића, Миљка Ковачевића и Николе Луковића, грађани Равне Горе, села са 690 становника, донели су на збору једногласну одлуку да у току 1923. године подигну зграду основне школе. „Побуњени су тиме да деца осигурају добру будућност и да повећају сасвим низак ниво писмености“. Тражили су финансијску помоћ од Министарства просвете у износу од 50.000 динара. У њиховом широком образложењу стоји да ђаци овога села пешаче до школе у Миланци три сата, наставу могу похађати само физички најиздржљивија деца — „телесно јака да би могла издржати пут, што је убитачно по њихово здравље“. Од 122 дорасле популације за основно образовање у школи иду само 22 ученика. Школски надзорник Мил. В. Арсовић и управитељ основне школе у Миланци Цветко М. Милосављевић придружили су се предлогу житеља Равне Горе. Скоро годину дана касније највиши орган просветне власти доноси решење да се пружи финансијска помоћ Равној Гори од 15.000 динара. Међутим, становници села нису добили тражену суму, њихове наде су се тањиле; судбина одобрених средстава није позната, а ученици из Равне Горе и даље су похађали основну школу у Миланци — све до 1934. године, када је, најзад, отворена школа

у овом месту у приватној згради Десимира Бабића, а прва учитељица Живка Недељковић почела је предавања у неподељеној школи.⁹

Још 1921. године становници Кушића, Маскове и Деретина почели су акцију за изградњу основне школе. Одржане су конференције у свим засеоцима, на којима је најчешће иступао Глигорије Циврић, деловођа јаворске општине. Постигнута је општа сагласност да се јаворска општина издвоји из састава школске општине у Миланци, поготову и зато што на подручју живи 1.500 грађана, а сваке године „стаса“ око 150 деце за основно образовање. С друге стране, због велике удаљености школе у Миланци, неповољне конфигурације и „тешког терена“, без саобраћајница, недовољних капацитета матичне школе, мали број деце добија основно образовање, а око 80 одсто грађана није писмено. После дуже преписке званичне власти, у децембру 1923. године и Министарство просвете доноси решење да се у Кушићима подигне објекат за основно образовање деце „према плану и предрачуну“, а калкулисало се са пројектованом сумом од 653.751,70 динара. Грађани су одушевљено и „својски прионули на посао“, добровољно довели грађевински материјал, а „напрегли су и своје финансијске моћи“. Искоришћена су и средства код Државне хипотекарне банке, као и прва финансијска помоћ Министарства просвете од 20.000 динара. Под руководством школског одбора, на челу са Томом Дабовићем, Глигоријем Циврићем, Спасојем Радоњићем, Миланом Лукићем и другима, почели су грађевински радови и трајали до средине 1926. године; „школа је израсла до изнад цокли два метра“, а онда су радници обуставили посао; почело је писање нових молби за добијање новчаних средстава. Заслужује пажњу акт јаворске општине Министарству просвете и Краљу Александру, 14. јуна 1926. године, у коме, поред осталог, пише да школска зграда у Кушићима треба да буде „поред одређене цели и вечни споменик сећања на блаженопочившег краља Петра Великог ослободиоца и на дане које је провео у Ивањичком крају између 1880. и 1889. године“, када је емигрирао у Црну Гору, као „изгнаник из своје земље борехи се за слободу и права свога народа“, у исто време, нова школска зграда треба да буде спомен-обележје и захвалност ратницима (200 бораца) из општине јаворске, палим у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године. Није утврђено када су надлежни доделили прво коло финансијске помоћи општини. Извесно је да је до краја 1927. године сазидана нова основна школа у Кушићима; „под њеним кровом су се налазиле“: две учионице, стан за учитеља, соба за стано-

вање ученика, канцеларија, кухиња и трпезарија за ђаке и једно одељење за становање послужитеља. Посебним дописом Министарству просвете председник Школског одбора Милан Рацић и деловођа Глигорије Циврић траже да се школа и званично отвори. Љубитељ просвете и културе и школски посленик Глигорије Циврић предложен је, за заслуге у вези отварања школе, од стране великог жупана Рашке области у Чачку, 10. марта 1927. године, за одликовање Орденом Св. Саве V реда. Сем тога, он је „својим марљивим, савесним и преданим и честитим радом успео да у овом забаченом месту, поред школске зграде, подигне и општину, да оснује Земљорадничку задругу и Задружни дом“.¹⁰

Скоро десет година после рата, Шумљанска школа није имала зграду. Становници Свештице, Бедине Вароши, Шума и Будожелје плаћали су кирију за коришћење учионица у Ивањичкој основној школи. Зато је суд општине Шумљанске, на челу са Лаз. К. Главинићем, председником, Радисавом Поповићем и Млађеном Поповићем, донео решење да се у селу Шумама изгради основна школа. Са тим су били сагласни становници осталих места у општини, која је бројала 438 домова и 2.482 становника. До средине августа 1924. године обављени су припремни радови, грађани су довукли камен и песак, почело је „печење цигле“. Рачунало се на коришћење слободне радне снаге за зидарске послове, уместо давања прилога за Школски фонд. Тако је до новембра 1928. године сазидана нова школска зграда у „средини школске општине“. Комисија Обласног школског одбора у Чачку уноси у записник да је школска зграда направљена „по одобреном плану“, а лоцирана је на „комисијски раније утврђеном месту“, довољно пространом и сувом; око објекта се простире школско двориште, а постоји и бајта. Школа има: две учионице, трпезарију за ђаке, ходник, стап за наставника, собу за служитеља, оставу за учила, канцеларију и просторију за књижницу и читаоницу. Пошто је зграда примљена „без икаквих преправки и оправки“, ученици из свих разреда преведени су из ивањичке школске зграде у Шумљанску школу до краја 1928. године.¹¹

Веће интересовање за школство и просвету пред изазовима новог времена, подстакли су становнике Братљева да предузму одлучујуће кораке у вези изградње и оснивања школе. Под руководством чланова општинског суда: Тих. Јелића, Гојка Видића, Стевана Аврамовића, Рад. В. Бојовића и других, грађани су се сагласили

да се Братљево издвоји из дотадашње Косовичке школске општине. Иначе, ову иницијативу и опредељење они су и раније, више пута покретали. До почетка школске 1928/1929. године подигнута је школска зграда, а одмах затим стигла је у село стручна комисија за преглед овог грађевинског објекта. Њу су сачињавали: Мих. Алексић, поглавар среза моравичког, Љуба Ивковић, шеф грађевинског одсека, Ар. Аранђеловић, срески лекар, и Милисав Арсовић, школски надзорник. Није сачуван извештај комисије у вези обављеног посла, 5. октобра 1927. године. Међутим, по свој прилици, званичници су се сагласили да се „понуђени објекат“ може привремено употребити за школу. То документује и званични извештај Петра С. Јокановића, школског надзорника, од 26. априла 1928. У њему пише: „Част ми је доставити поново овај предмет са извештајем да је зборска одлука грађана општине братљевске о образовању нове школске општине братљевске у срезу моравичком, одобрена од надлежне надзорне власти, и да жалба за зборску радњу уопште не постоји“. У наставку акта пише да новоформирана школска општина има: 214 домова, 338 пореских обвезника и 1.461 становника: Братљево — 60 домова, 68 пореских глава и 437 становника; Глеђица — 118 домова, 208 пореских глава и 823 становника и Ровине — 36 домова, 62 пореске главе и 201 становника. Министарство просвете није имало разлога да не усвоји предлог локалне власти. У срезу моравичком почела са радом још једна школа чим је у Братљево стигао први учитељ, Цветко Велимировић, 1. новембра 1928.¹²

*
* *
*

У условима друштвено-економске и културне заосталости моравичког краја, општинске власти, уз пуну подршку становника, настоје да до краја двадесетих година прошире мрежу основних школа и да шире обухвате дораслу популацију основним образовањем. Међутим, приложена табела школског надзорника Петра С. Јокановића од 1. фебруара 1928. показује смањење броја ученика у односу на претходне године. Истина, треба имати у виду да у прегледу није дата Шумљанска школа, а основна школа у Братљеву налазила се пред отварањем.

Р. бр. Школе	Име и презиме учитеља	Разред и одељење	Број ђака
1. Ивањица	Спасоје Оцокољић	I раз.	58
	Милорад Селаковић	II раз.	45
	Славко Нишавић	III раз.	26
	Милисав Арсовић	IV раз.	28
	Јелена Павићсвић Арса Вуксановић	на боловању ради у канцеларији	
2. Прилике	Александар Миловановић	I раз.	52
	Милојка Милосављевић	II раз.	30
	Милован Милосављевић	III и IV	38
3. Брезова	Марија Поповић	I и II	58
	Огњан Поповић	III и IV	38
4. Ковиље	Загорка Обрадовић	I и II	31
	Борбе С. Јокановић	III и IV	36
5. Косовица	Станојка Маричић	I и II	27
	Милован Маричић	III и IV	47
6. Миланца	Слободан Неповић	I и III	34
	Богомир Борђевић	II и IV	33
7. Рокци	Александар Дерибо	I—IV	22
8. Средња Р.	Владимир Сјусјухалов	I—IV	25
9. Остатија	Стеван Кобељев	I—IV	28
10. Придворица	Александар Нечајев	I—IV	31
11. Кушићи	није постављен учитељ	I—IV	84
12. Шуме	нису дати подаци	—	—
13. Братљево	школа у отварању	—	—

Сиромашна материјална основа, мале школске просторије и рад у неподељеним школама, сем Ивањице, умањивали су васпитно-образовне резултате учитеља. У набавци учила, школског прибора, уџбеника и књига, учитељи се нису могли увек ослањати на школске одборе, који су од прикупљених средстава школског приреза превасходно обезбеђивали плате за служитеља, огрев и средства за одржавање чистоће. Општа су запажања школског надзорника за срез моравички да су школе сиромашне са збиркама и училима, „оно што су пре рата имале уништено је и пропало за време окупације, а по реокупацији још се није успело да се обнови“. Зато су просветни радници сами израђивали једноставнија наставна средства: метарске мере, земљописне карте, рачуналке, геометријска тела и облике рељефа.¹³ Схватајући значај књига у настави, учитељи су у свим школама примали стручне и педагошке часописе, а према расположивим средствима набављали су књиге, највише дела европских писаца. Наведена табела показује стање књижних фондова у основним школама 1925. и 1929. године:

Школа	1925. година		1929. година	
	бр. књига за ученике	бр. књига за наставн.	бр. књига за ученике	бр. књига за наставн.
Ивањица	—	92	94	101
Прилике	27	42	41	150
Брезова	58	16	106	678
Миланца	79	211	43	250
Ковиље	53	40	85	106
Косовица	70	75	70	112
Рокци	32	239	32	347
Средња Река	15	25	7	36
Придворица	200	98	120	128
Остатија	—	38	37	104
Братљево	—	—	—	12
Кушићи	—	—	7	10
Шуме	—	—	—	—

Иако су учитељи настојали да обогате школске библиотеке, у првом реду стручно-педагошком литературом, због недостатка финансијских средстава нису могли учинити видније „искораке“ у том правцу, што се може закључити из компаративног посматрања горњег прегледа.¹⁴

У моравичким школама службовали су учитељи солидне стручне спреме и педагошког знања што потврђују њихови службени листови, као и виђење школског надзорника за срез моравички, Петра С. Јокановића, од 18. августа 1929.

Основна школа у Ивањици: Милисав Арсовић, има 18 година службе, дошао у варошицу пре осам година, на послу уредан и тачан, наставу изводи правилно и постигао је потпун успех, добро познаје школску администрацију; могао би имати већи углед у чаршији и околини, оцена одличан; Анка Караклајић, почела наставничку службу пре годину дана у Ивањици, добро се снашла у настави и постигла солидан успех, на дужности примерна и одговорна, успех одличан; Јован Милутиновић има шест година службе; а ради у Ивањици од пре годину дана, службује као канцеларијски радник школског надзорника среза моравичког; Милица Милутиновић, осам година ради као учитељица, наставнички позив схвата озбиљно и одговорно, а часове са ђацима изводи садржајно и радно, постигла је завидан успех, оцена одличан.

Основна школа у Братљеву: Цветко М. Велимировић, рођен у Ивањици 6. априла 1908, завршио Учитељску школу у Београду 1928, а практични учитељски испит у Ужицу, као почетник у служби

тудио се да ради стручно и методски и да одржи равномерни ритам у преласку лекција, стручна спрема добра, владање примерно, оцена повољна.

Основна школа у Шумама: Анђелија Веселиновић, има две године радног стажа, а у месту службује пола године, на послу дисциплинована, наставу изводи „правилно и интензивно“, радна оцена одлична; Слободан Нешовић ради у просветној струци две године, веома трудољубљив, часови изазовни и занимљиви, предавања темељна, правилна и успешна, успех ђака потпун, радио и ван школе са запаженим резултатима, оцењен одлично.

Основна школа у Кушићима: Добривоје Никачевић службује годину и по дана у овом месту, схватио је одговорно дужност учитеља, на послу марљив и вредан, радио је са ђацима веома успешно, влада се примерно, оцењен је одлично.

Основна школа у Косовици: Милован Маричић има 10 година службе, од тога осам година у овом селу, на учитељској дужности је уредан, марљив, савестан, има изванредно стручно и педагошко знање, а успех његових ученика је потпун, влада се примерно, добио одличну радну оцену; Стојанка Маричић, службује у Косовици осам година, на послу уредна, одговорна, дисциплинована, труди се да изгради оригиналан метод рада, добила је од надзорника одличну оцену.

Основна школа у Приликама: Александар Миловановић има седам година радног стажа у просветној струци, а три године службује у овој школи, веома добро влада стручном материјом, часови су динамични и занимљиви, успех ђака врло добар; истакао се на пословима изван школе, пре свега у оснивању Земљорадничке задруге, оцењен одлично; Секула Пандуровић ради у струци осам година, добро познаје свој посао, у пракси изградио леп и приступачан методски поступак, предаје разумљиво и очигледно, успех ђака комплетан, заслужио одличну радну оцену; Јелена Пандуровић ради у месту две године, на послу се показала вредна, иницијативна, одговорна, ради са целим разредом, а у предавањима уноси очигледност и даје примера, успешно обрадила садржаје из свих наставних предмета, добила одличну оцену.

Основна школа у Придворици: Андрија Нечајев, има седам година радног стажа, а од тога шест година у месту, као учитељ дневничар располаже одговарајућом стручном спремом, али није увек у свему наставу правилно изводио, неопходно је да се премести у подељену школу, владаће примерно, оцена повољна.

Основна школа у Миланци: Александар Пајић, ради четири године у просветној струци, а у овом месту пола године, у васпитно-образовном раду марљива, темељна, иницијативна, обогаћује струку са проучавањем стручне литературе, ђацима одржава занимљиве и живе часове, има одмерен став, доследна, успех у настави потпун, добила одличну радну оцену; Петар Смеречински, учитељ дневничар, предаје ђацима ново градиво разумљиво, очигледно, има добар педагошки такт у односу на децу, ради са љубављу, на послу дисциплинован, у свему примеран, одлично оцењен; Богомир Ђорђевић, ради две године на учитељским пословима, уредан, тачан на дужности, предаје са уважавањем дидактичких принципа, а у првом реду очигледности и поступности, има примерно владање, а добио је највишу радну оцену.

Основна школа у Ковиљу: Ђорђе С. Јокановић, рођен 8. априла 1899. у Ковиљу, завршио богословију у Карловцима, а стручни учитељски испит у Ужицу 1928. године. За разлику од осталих учитеља, најдуже је службовао у родном месту (16 година), стекао опште симпатије грађана и љубав ученика; располаже са врло добром стручном спремом, предан своје позиву, уме да заинтересује ђаке, постиже лепе резултате, ради на стручном усавршавању, оцењен одлично; Загорка Обрадовић, има две године службе у просветној струци, располаже стручном спремом, али у наставничком позиву нема довољно мотива, владање примерно, а успех задовољавајући.

Основна школа у Рокцима: Александар Дерибо, има пет година службе у просвети, располаже са одговарајућом стручном спремом, али ради безживотно, предавања теку споро, тако да не стигне да утврди на часовима понављања програмске садржаје, владање примерно, а радна оцена повољна.

Основна школа у Остатији: Стеван Кобељев, шест година ради у школи, допуњује стручно знање читањем литературе, са ђацима ради правилно, разумљиво, примерно њиховом узрасту, дисциплинован, постигао потпун успех добио одличну оцену.

Основна школа у Брезови: Огњан Поповић, ради у овом месту две године, располаже врло добром педагошком спремом, у настави се успешно огледао, уважава у програму историје етичке и националне моменте; одржавао и аналфабетске течајеве, постигао одличан успех; Марија Поповић, има шест година службе, а у месту ради две године, предана и трудољубљива, ради са вољом, има изграђен методски поступак, са ђацима постиже лепе резултате, јасно

и разговетно објашњава, владање примерно, а оцена у радном листу одлична.

Средња Река: Владимир Сјусјукалов, има седам година рада са ученицима, а две године у овом селу, на дужности озбиљан, савестан, уредан, иницијативан, предаје смишљено и плански, у свему се огледа као добар стручњак, постигао добар успех, истакао се у вођењу школске администрације, оцењен одлично.¹⁵

Нешто касније, школске 1929/1930. године, на захтев Министарства просвете, Петар Јокановић, школски надзорник, послао је списак највишој просветној власти оних учитеља, који су се шире афирмисали у друштвеном културно-просветном раду. То су: Јован Милутиновић, управитељ основне школе у Ивањици, који активно делује у Црвеном крсту, Аеро клубу на развоју техничке културе, а члан је и Управног одбора Дилетантско-певачког друштва „Јавор“. „Слободан Нешовић, учитељ у Шумама, успео је на плану економског и културног унапређења села да окупи среског пољопривредног референта Тихомира Николића, среског санитетског референта др Божицара Спасовића, шефа шумске управе Михаила Стошића и друге посленике; они су одржавали пригодна предавања у селу; учитељ је организовао пољопривредне течајеве, обновио Кредитну земљорадничку задругу; члан је одбора Црвеног крста, председник среског Учитељског удружења. Интересантно је да су званичници са неповерењем гледали на окупљање „водеће интелигенције“ у Ивањици, а посебно су сумњали да је др Спасовић присталица комуниста. Секула Пандуровић, учитељ у Приликама, основао је Пољопривредну подружину и Земљорадничку кредитну задругу, ради као секретар и књиговођа у Набављачко-потрошачкој задрузи. Огњан Поповић у Брезови испољава посебну активност на плану народног просвећивања и оснивања Народне књижнице, обновио друштво Црвеног крста, члан је Пољопривредне подружине и Аеро клуба. Настојањем Ђорђа Јокановића у Ковиљу је формирана Земљорадничко-кредитна задруга, у којој он ради као секретар. Александар Милувановић дао је иницијативу да се у Приликама установи Задруга за пољопривредни кредит како би се олакшао социјално-економски положај села. Станојка Маричић, учитељица у Косовици истакла се у раду на народном просвећивању, у првом реду аналфабетских течајева. Милица Милутиновић, учитељица у Ивањици, активно ради као секретар Женске подружине у варошици и Занатској раденичкој школи.¹⁶

Крајем 1929. године ступа на снагу нов Закон о народним школама, према чијим одредбама настају промене у систему основног образовања и васпитања. Према плану и програму, у свим основним школама, од I до IV разреда изучавају се следећи предмети: наука о вери са моралним поукама, народни језик, историја (повијест), земљопис, рачун са основама геометрије, познавање природе, практична привредна знања, хигијена, домаћинство, ручни рад, цртање, лепо писање, певање и телесне вежбе.¹⁷

Нови садржајнији и амбициознији планови и програми представљају изазов за учитеље основних школа. Међутим, просторни и материјални услови моравичких школа нису могли бити основа за квалитетније заокрете у процесу наставе. Истина, Закон наглашене је истиче обавезу школских општина у изградњи нових школа, одржавању постојећих зграда, набавци учила, намештаја и огрева. У вези са тим школски надзорник за срез моравички констатује, 24. јуна 1931. године, да су „већина школских зграда слабе без икаква плана“, не задовољавају „ни педагошке ни хигијенске услове ни у минимуму“. Лоциране су махом на неприступачним местима, на границама школских општина. Сем тога, многе школске општине и не „помишљају да подижу планске школске зграде, иако има и таквих, које би се могле без по муке укинути“. Министарство просвете краљевине Југославије добило је следећи извештај из Ивањице о „стању школских зграда“:

Школе	Година изградње	Број учioniца	Просек кубат. учioniца	Грађевински материјал	1929/30. Величина у ха			
					двор.	вртова	муш.	женс.
Ивањица	1893.	3	241м ³	тврдог	0,08	—	38	66
Братљево	1928.	1	102	мешовит	0,04	—	91	9
Брезова	1892.	2	154	тврдог	0,26	0,04	125	20
Ковиље	1884.	2	139,5	тврдог	0,15	0,60	129	5
Косовица	1895.	2	95	мешовитог	0,29	0,06	95	8
Купићи	1927.	2	216	тврдог	0,48	—	119	38
Миланца	1872.	2	114	тврдог	0,07	0,35	81	32
Остатија	1920.	1	113	мешовитог	0,04	0,04	50	4
Придворица	1875.	2	133	тврдог	0,18	0,18	81	12
Приликс	1873.	3	120,6	тврдог	0,25	0,56	157	32
Рокци	1927.	2	182	тврдог	0,07	—	48	16
Средња Река	1916.	1	161	мешовитог	0,07	—	51	3
Шуме	1928.	2	181,5	тврдог	0,10	0,54	117	31
—	бр. уч.	25	—	—	Свега учес.	1.182м.	276 ж.	

Са доношењем новог Закона о народним школама наглашава се обавезност основног образовања, подвлаче се општрије законске санкције за родитеље који „занемарују васпитање своје или поверене им деце“. Без сумње, ова чињеница има утицаја на повећање броја ученика у школама. При том, није се полазило од материјалне основе рада, а мале су биле могућности да сеоске општине у сиромашном моравичком срезу добију помоћ из тек основаног Државног школског фонда. Из горње табеле се види да су учитељи били суочени са организацијом наставе у неподељеним школама са великим бројем ученика: у Братљеву учитељ ради са 100 ученика, у Ковиљу два наставника држе часове у сва четири разреда са 145 ђака, у Шумама два учитеља предају 148-орици ученика свих разреда... Школски надзорник говори да један учитељ ради „са преко стотину и више ученика, а има их још толико који се воде на списковима, тако да је ову децу немогуће школовати иако је основно школовање обавезно“. Не узимајући у обзир економске и социјалне услове и географски забаченог среза моравичког, школски надзорник предлаже „отварање локала у скоро свакој школској општини“ за смештај нових одељења ученика, или оснивање нових школских завода. При том сигурно се полазило од посебног члана Закона о народним школама који обавезује школске општине да подижу нове школске зграде. Даље се тражи да у Ивањици буде отворено, при Среском начелству, радно место референта за просвету, који би отклонио „све оне недаће што коче правилан рад у основним школама“, посебно редовно притицање и коришћење буџетских средстава свакога месеца (дванаестина)¹⁸.

Извештај школског надзорника Петра С. Јокановића у почетној етапи примене Закона о народним школама, говори доста уопштено у вези остваривања наставних и програмских садржаја. Његова запажања своде се на констатацију да се настава „изводи равномерно, правилно и са успехом; сви наставни предмети обрађују се у хармонијској повезаности“. Планови лекција, дневници рада и распореди часова, урађени су према „дидактичким захтевима, а већина наставника у свом раду тачно се придржава распореда часова“. Месни школски одбори, управе школа и ђачки родитељи задовољни су са успехом ученика. Међутим, и даље се уочава присуство неуредног похађања часова од стране ученика. Школска власт објашњава ову појаву вишеслојним узроцима: деца користе родитељима у инокосним домаћинствима као радна снага, највише као чобани; школе су доста удаљене од ђачких кућа, које су „раштркане по

брдима и странама великих планина“ сиромашни свет мисли да деци не треба ни основно образовање. . . Најзад, школски надзорник формулише основне грешке у образовном процесу моравичких школа: повезивати у нижим разредима читање текста са разумевањем садржаја, поклонити већу пажњу писменим саставима (матерњи језик); потпуније схватање бројних односа, природност у постављању и логичност у решавању рачунских задатака; у историјској настави нагласити узрочно последичну везу догађаја; више вежбати са ђацима у читању географских карата; природне науке изучавати више у природном амбијенту, посматрањем; мало је песама у школама; цртање не изводи шаблонски; систематски изводити гимнастичке и соколске вежбе.¹⁹

На основу посебних чланова у Закону о народним школама, повећане су обавезе учитеља у образовно-васпитном раду, а први пут се истиче и наглашава просветна и културна функција наставника у друштвеној средини. Већа пажња се посвећује од стране законодавца наставној пракси, креативном раду, стручном усавршавању и праћењу достигнућа педагошке науке. Зато, поред локалне просветне инспекције, повремено обилазе основне школе изасланици Министарства просвете. Према оцени начелника Министарства просвете, Лазара Бојовића, крајем јуна 1931. године, учитељи су у моравичким школама добили следеће радне оцене:

Р. бр.	Презиме и име учитеља	Школа	Радна оцена
1.	Арсковић В. Милисав	шумљанска	одличан
2.	Нешовић М. Слободан	шумљанска	врло добар
3.	Нешовић С. Даница	шумљанска	одличан
4.	Велимировић В. Цветко	братљевска	врло добар
5.	Видовић Н. Марија	ивањичка	одличан
6.	Милутиновић А. Јован	ивањичка	одличан
7.	Милутиновић Ј. Милица	ивањичка	одличан
8.	Тодоровић Д. Бранислав	ивањичка	одличан
9.	Дерибо Александар	рокчанска	врло добар
10.	Борђевић Ж. Богомир	миланџанска	одличан
11.	Борђевић Б. Александра	миланџанска	одличан
12.	Јокановић С. Борђе	ковиљска	одличан
13.	Јокановић Б. Загорка	ковиљска	одличан
14.	Кобелев Г. Стеван	остатијска	одличан
15.	Маричић Љ. Милован	косовичка	одличан
16.	Маричић М. Станојка	косовичка	одличан
17.	Миловановић В. Александар	приличка	одличан
18.	Пандуровић Р. Секула	приличка	одличан
19.	Пандуровић С. Јелена	приличка	врло добар
20.	Поповић С. Огњан	брезовачка	одличан
21.	Поповић О. Марија	брезовачка	одличан
22.	Сјусјукалов Н. Владимир	средњоречка	одличан
23.	Шолајић В. Драгољуб	кушићка	врло добар

Посматрајући у целини оцене, можемо закључити да су сви просветни радници добили релативно високе оцене, што сведочи, без сумње, њихово залагање на послу, а у првом реду у образовању и васпитању ученика, солидној стручној спреми, радној амбицији, у потврђивању и доказивању у неповољним материјалним условима.²⁰

Поред наведене збирне табеле вредновања рада учитеља, сачувана су за поједине школе и шира образложења, написана на основу увида у школску документацију и непосредних утисака изасланика Министарства просвете:

Ивањица: Учитељица II разреда Милица Милутиновић има солидну стручну спрему, обраћа пажњу на стручно усавршавање и огледање „у новим васпитним теоријама“; током целе године успела је да одржи равномерну динамику у реализацији наставе уз примену дидактичких средстава, на часовима је „приметно велико интересовање ђака за добијање знања и развијање ума“; не запоставља ни рад на народном просвећивању „средине у којој се налази“; Учитељ Јован Милутиновић, добио је скоро исте комплименте и признања од Министарског изасланика. У наставном листу његовом пише да „своје дужности савесно схвата и извршује“, „наставу изводи потпуно, правилно и методски, има врло добро израђен метод“, прати савремене правце у развоју педагошке струке. Нису изостале похвале овом врском народном учитељу и управитељу школе у Ивањици у повезивању школе са друштвеном средином. Велики је допринос Јована Милутиновића у настављању лепе и племените традиције основне школе у Ивањици у бризи и помоћи сиромашним ученицима преко Фонда за помоћ сиромашним ученицима. Заједно са Петром Лукачевићем, председником Школског одбора, и члановима: Мирчетом Вучићевићем, Владиславом Константиновићем, Владимиром Јелићем и Вас. Т. Перишићем, Јован Милутиновић у оквиру рада Фонда окупља око школе велики број добротвора и утемељача, сиромашни ученици добијали су сваке године материјалну помоћ, а у једном члану правила стоји да „се морају сваке године оденути пре Божића“.

Брезова: Учитељица I и II разреда Марија Половић предаје на часовима добро, труди се да изгради сопствени метод, систематски и у целини обрадила је наставне садржаје, „тако да је пређено градиво постала духовна потреба ученика“; доста ради на стручном усавршавању, прати савремена достигнућа и правце у настави. „На народном просвећивању делује онолико колико то месне прилике допуштају“. Изасланик је убележио у радној листи највишу оцену овој учитељици.

За Огњана Поповића, учитеља III и IV разреда и управитеља школе, није написана службена оцена.

Учитељи Огњан Поповић и Марија Поповић нису дуже остали у Брезови. Већ школске 1932/1933. године у неподељеној школи ради Спасоје Јањић, учитељ, а његова супруга Софија Јокић није се јавила на дужност, „неким начином, стално и непосредно“ одлаже долазак у ово село користећи боловања. Представници општинског суда, на челу са Вучићем Стамболићем, Живорадом Савићем, Бранком Оцокољићем, Богољубом Ђокићем и Жарком Стишовићем, преко Среског начелства „подејствовали“ су код Банске управе у Сарајеву, 18. новембра 1933, да се за учитељицу у Брезови постави Добрила Стамболић, свршена ученица Учитељске школе. Они не пропуштају да истакну велике заслуге становника Брезове у „минулим ратовима“, који су дали око 300 погинулих бораца. Из тих разлога, кажу, „ваљда имају право да се држава постара да наследници изгинулих родитеља и њихових предака, уколико је то могуће, буду школовани и упознати са прошлошћу њихових предака“.²¹

Придворица: И поред отежаних услова рада, учитељ Милован Миљковић (1930/31) постигао је, како пише инспектор Лазар Бојовић, да оствари наставно градиво, изузев веронауке и рачуна у IV разреду. Учитељ се трудио да ђацима предаје разговетно, јасно и одмерено са применом „савремених метода“ иако се при том суочавао са грађевинским интервенцијама на поправци школске зграде, нередовним доласком ђака у школу због болести и велике удаљености; добио је врло добру радну оцену.

Братљево: Учитељ Цветко Велимировић (1930/31) ради са 108 ученика у неподељеној школи, „слабој школској згради и великој удаљености од школе до места одакле ђаци иду у школу“. Из тих разлога, и поред љубави према позиву и озбиљности у прилазу послу, наставник није могао да утврди пређено градиво са ученицима. У односу на друштвену средину, изасланик каже да је рад Ц. Велимировића „на завидној висини“, а као управитељ „водио је тачно све потребне школске књиге“, зарадио је „врло добру оцену.“

Ковиле: Школски инспектор пише да у школи одржава наставу са III и IV разредом Ђорђе Јокановић, учитељ. Он је обављао образовно-васпитне задатке савесно, систематски, организовано, „сав се предао своме позиву, озбиљно схвата све наставничке дужности“, располаже са солидним стручним знањем. „Ванредан успех постигао је у оба разреда систематским и правилним радом“, учинио часове осмишљеним и занимљивим, зато је „интересовање код васпитаника у

пуном жеку“ (1930/31). Најзад, учитељ Ђ. Јокановић истакао се и на народном просвећивању, отуда је „његов ауторитет на завидној висини у месту и околини“. Иницијативе и залагања Ђорђа Јокановића нису, међутим, имала апсолутну подршку грађана Ковиља. Било је и сукоба са средином (1937/38), појединим себичним људима, увек спремним да „истерују правду“. Ако се имају у виду политички сукоби и зађевице, обично уочи избора, онда се могу схватити неосноване оптужбе против овог вредног учитеља. У реферату Министарству просвете, просветни инспектор Никола Сенић, потврдио је високе стручне и моралне квалитете Ђорђа Јокановића, „учитеља у Ковиљу. И наставнички рад Загорке Јокановић вреднован је највишом оценом. Она се исказала као добар учитељ, а „своју дужност озбиљно схвата и савесно извршава“; у њеном одељењу влада „ред, чистоћа и васпитна дисциплина“, потврдила се на плану народног просвећивања.

У току школске 1930/1931. године у шумљанској школи раде три учитеља: Милисав В. Арсовић, Слободан М. Нешовић и Даница С. Нешовић. Једино је сачувана радна оцена за М. Арсовића. У образложењу његове одличне радне оцене, школски надзорник истиче да Арсовић ради у неподељеном одељењу са ђацима III, IV и V вишег разреда; веома добро влада „стручном материјом, а наставничку дужност схвата озбиљно и дисциплиновано“, његов ауторитет у служби и друштву „потпуно је примеран“. Интересантно је да се учитељ М. Арсовић у раду на часовима потпуно приближио радној методи, у целини са ученицима је постигао изванредан успех. Такође, он се истакао и као управитељ школе, „води прописано и тачно све школске књиге“. Изузетна културно-просветна и друштвена активност Слободана Нешовића и његово опозиционо деловање изгледа није одговарало политизираној средини, премештен је у друго место „по потреби службе“. Од новембра 1934. у Шумама службују: Милорад М. Гавриловић и Ангелина М. Гавриловић. Школски изасланик Министарства просвете Никола Сенић, унео је у протокол, 30. јуна 1938, високе оцене за ове учитеље. Ангелина Гавриловић изградила је сопствену методу на часовима, ученици читају течно и логично, лепо пишу, темељно владају рачуном „из све четири рачунске радње“ (ради са 56 ђака I и II разреда). Милорад Гавриловић предаје ђацима III и IV разреда, има у одељењу 124 ученика. И поред рада са великим бројем ученика, он је остварио изванредне резултате у образовно-васпитном процесу, посебну пажњу обраћа националној групи предмета. Чини се да је учитељ М. Гавриловић

постигао највећи домет у учитељском раду са акцентом на радно васпитање, ђачку саморадњу и концентрацију наставних предмета.

У јуну 1931. године, у приличкој школи одржавају наставу: Александар В. Миловановић, Секула Р. Пандуровић и Јелена С. Пандуровић. За показане резултате у руковођењу школом и рад у учионици, С. Пандуровић добио је од школског изасланика одличну радну оцену; у образложењу стоји да поседује добру стручну спрему, а програмске задатке остварује са успехом, на часовима примењује „савремене методе рада“, нове лекције презентира ученицима на атрактиван и занимљив начин, иако има у одељењу 101 ученика. И други учитељ није изостао у квалитету рада; за Александра Миловановића пише у досијеу да осмишљено и плански ради, користи очигледна и друга дидактичка средства, учинио је највеће педагошке продоре у настави „познавања народног језика“; показао је запажене резултате и на народном просвећивању. Јелена Пандуровић ради трудољубљиво, озбиљно и свестрано, прати „правце развоја своје струке“; на часовима активна, одмерена, занимљива у излагању нових лекција. Замерено је учитељици што није потпуно обрадила градиво „из почетне стварне обуке и народног језика“.²²

*
* *
*

Од средине тридесетих година у моравичком крају запажа се релативна експанзија школства и просвете, отварају се нове основне школе, а број ученика и учитеља се увећава, што се види из наведеног статистичког прегледа:

Школ. год.	Број		Број учитеља			Број ученика		
	школа	одељ.	муш.	жен.	свега	муш.	жен.	свега
1934/35.	13	28	16	11	27	1542	426	1968
1936/37.	15	34	17	15	32	—	—	2039
1937/38.	16	36	18	16	34	1689	500	2189
1938/39.	22	39	21	15	36	1775	598	2373

Учитељи раде целодневно са великим бројем ђака, углавном у неподељеним школама, што утиче на остваривање васпитно-образовног програма. Из количника броја ђака и броја просветних радника, може се констатовати да један учитељ одржава часове про-

сечно са око 70 ученика. И даље, међутим, само део дорасле популације становништва обухваћен је основним образовањем. Према попису становништва, 1931. године у срезу моравичком живи 24.820 грађана (12.033 мушких и 12.787 женских), а основну школу, на пример, школске 1934/35. године похађа 1.968 ученика, што у процентима износи само 7,92 одсто.²³

Међу новоствореним просветним заводима, који проширују мрежу основног школства у моравичком крају, поменућемо следеће школе: 13. септембра 1934. отворено је четврто одељење шумљанске школе у Будожели, где је нешто касније службовао (од 20. марта 1938) Милинко М. Велимировић, учитељ (1919—1943), присталица КПЈ. Планинско село Вионица добија основну школу са једним одељењем 9. септембра 1935, али је настава почела тек 8. марта 1936. у овом заводу радио је кратко време првоборац НОР-а Љубодраг Ђурић, који се истакао у друштвено-политичком раду у селу и шире у читавом крају. У селу Равна Гора са засеоцима Ношницама, Брђанима, Вуловићима и Поповићима, на основу решења Краљевске банске управе дринске бановине, 26. августа 1935. основана је основна школа, али није успевала да одржи континуитет рада због недоласка учитеља. Посебним актом Дринске бановине, 6. децембра 1937. отворена је основна школа у Доњем Шаренику. Међутим, ученици и ђачки родитељи дуже су чекали долазак у село учитеља, што потврђује извештај среског начелника у Ивањици 22. јануара 1938. Из извештаја Среског начелства за четврто тромесечје 1938. године може се констатовати да је отворена основна школа у Бруснику (општине Остатичја) 1938. године, али се у овај завод није јавио на дужност ни један учитељ све до 5. јануара 1939, када је написан службени извештај. У школи је почела настава када је у село стигао учитељ Милан Г. Вујовић (Сарајево 1912 — Лучке колибе 1943). Он је стекао велику популарност у месту, истакао се у организовању културно-забавног живота. Мештани су били пријатно изненађени када су имали прилику да слушају „са виолине њиховог учитеља“ музику Шопена и Штрауса. Школске 1938/1939. године почеће да ради основна школа у Вучаку, а за првог учитеља постављен је истакнути просветни радник, присталица КПЈ, Часлав Д. Марјановић (Обреновац 1907 — Придворица 1942).²⁴

Схватајући значај и улогу просвете, школске власти предузимају одлучније кораке на плану материјалног унапређења школства. Среско начелство у Ивањици у редовном тромесечном извеш-

тају од 22. јануара 1938. предлаже Краљевској банској управи дринске бановине:

Старе школске зграде треба грађевински адаптирати и реновирати, како би се добио већи број учионица „ради стварања нових одељења и уписа већег броја дорасле деце у школу (Брезова, Ковиле, Прилике, Придворица)“. Неопходно је што пре изградити нове школске зграде у Горњој Глеђици, Д. Шаренику, Вионици, Вучаку, Медовинама, Равној Гори, Опаљенику, Средњој Реци и Будожели. „Све поменуте школске зграде може подићи само и једино држава, или бановина из својих средстава, јер је народ у овом пасивном срезу веома сиромашан те није у стању ни најмање новчане жртве поднети. Вредност сваке проширене или подигнуте школске зграде могао би народ кроз свој општински буџет отплатити државној или бановинској каси у годишњим ратама од 5—10 хиљада динара за 20—30 година“. Даље, у пројекцији развоја школства стоји да се све мање школе, одељене више од четири километра од главних школа, прогласе за самосталне установе „у интересу бољег рада у истима“. Указује се (и апелује) вишим просветним властима на потребу одговорније политике постављања учитеља у срезу моравичком „како неби било застоја у раду (Д. Шареник, Ивањица)“. У циљу ширег обухвата ученика у школама и њиховог редовног похађања наставе, треба „из државних и бановинских средстава“ набављати уџбенике и школски прибор „и у потребној количини и броју бесплатно и на време давати свим ученицима“.²⁵

Између два рата (1919—1939) основно школство у моравичком крају суочавало се са материјалним тешкоћама, недостатком наставних збирки, учила, кадрова, просторија за наставу; развијало се у релативно отежаним друштвено-економским приликама. Међутим, и поред различитих, често неповољних услова и изазова времена, повећан је број основних школа, а школска мрежа проширивана је, што се особито запажа по оснивању Дринске бановине почетком тридесетих година. У овај заостали крај западне Србије највише су постављени и премештани, „по потреби службе“, опозиционо расположени и слободоумније оријентисани учитељи. Интересантно је да су сви они били изванредни просветни радници, што сведоче њихова службена досијеа са запажањима школских надзорника. Поред осталих, истакли су се у васпитно-образовном раду, народном просвећивању и друштвено-политичкој активности: Добривоје Ничачевић, Светолик Петровић, Милан Г. Вујовић (1912—1943), Љубиша Д. Радоњић (1920—1942), Милосав Матовић ((1918—1942), Ми-

линко М. Велимировић (1919—1943), Часлав Д. Марјановић (1907—1942), Љубодраг Ђурић, Ђорђе М. Митрашиновић, Цветко Велимировић, Ђорђе С. Јокановић, Милош Глишић (1918—1943), Владимир М. Пешић. . .

НАПОМЕНЕ

1. Архив Југославије, Министарство просвете, одељење основне наставе, даље АЈ, МП основна настава, фонд 66, фасц. 311, док. 10. октобар 1923.
2. АЈ, МП основна настава, фонд 66, фасц. 311, док. 12. март 1922.
3. Исто, док. 17. фебруар 1921.
4. Исто, извештај Мил. В. Арсовића, 1. августа 1920.
5. Исто, док. бр. 993, 18. јули 1921; С. Игњић и други, „Ивањица“, Београд, 1972, 179; текст о школству реконструисан и компонован на основу изјава: Драгића Пантовића, учитеља у пензији, и података Љубомира Марковића.
6. „Предходни резултати пописа становништва и домаће стоке у краљевини Србији, 31. децембра 1910“, пета књига, Београд, 1911, 74; „Предходни резултати пописа становништва у краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, 31. јануара 1921“, Сарајево, 1924, 80; АЈ, МП, основна настава фонд 66, фасц. 311, док. 8. август 1922.
7. АЈ, МП основна настава, фонд 66, фасц. 311, док. 8. фебруар 1922.
8. Исто, док. 8. август 1922; ф. 66, фасц. 312, док. 5. фебруар 1926. И наредних година наставља се акција на изградњи школс у селу Рокцима „на Међуречју“. У тим настојањима истакли су се: Драгољуб Ристић, Антоније Пешић, Љубомир Радивојевић, Јован Даниловић и други (ф. 66, фасц. 312, док. 6. новембар 1931). Школски објекат је, међутим, саграђен тек 1938. године. (Љ. Марковић, „Хроника Међуречја“, рукопис).
9. Исто, док. 29. јун 1923.
10. Исто, ф. 66, фасц. 312, док. 14. јун 1926; 16. децембар 1927. Радови на изградњи школског објекта прекинути су 1927, све до 1932, када је Школски одбор добио зајам од Државне хипотекарне банке у износу од 14.000 динара.
11. Исто, док. 10. новембар 1928.
12. АЈ, МП основна настава, док. 30. априла 1928; Архив СРС, Министарство просвете, досијеа просветних радника ф. VI, 21. Први учитељ у Братљеву Цветко Велимировић рођен је у Ивањици 1908. године, учитељску школу завршио у Београду 1928, а практични испит у Ужицу 1934. године. Истакао се у раду на народном просвећивању, прихватио политику КПЈ, радио на страни Удружене опозиције.
13. АЈ, МП основна настава, ф. 66, фасц. 312, док. 1. фебруар 1928; 18. август 1929.
14. Исто, фонд 66, фасцикуле 311, 312.
15. Исто, фонд 6, фасц. 312, док. 18. август 1929.
16. Исто, док. 2. март 1930, док. 13. октобар 1931.
17. „Просветни гласник“, год. XLV, 12. децембар 1929, 1118—1119.

18. Исто, 1110—1119; АЈ, МП основна настава фонд 66, фасц. 312, 24. јун 1931.
19. Исто, док. 31. август 1929.
20. Исто, док. 24. јун 1931.
21. Исто, извештај Лазара Бојовића, изасланика Министарства просвете крајем школске 1930/1931. године; док. 18. новембар 1933. (молба граба на села Брезове за постављање Добриле Стамболић).
22. Исто, извештај изасланика Лазара Бојовића, Архив СРС, Министарство просвете, досијеа просветних радника ф. XXXIII, 43; Борбе С. Јокановић, рођен је 8. априла 1899. у Ковиљу, завршио богословију у Карловцима, а учитељски државни испит у Ужицу 1928.
23. Краљевина Југославија, „Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године“, књ. I, Београд, 1937, 39. Народни музеј у Титовом Ужицу, Архивски фондови Дринске бановине (фотокопије) бр. 8507/6, 1. април 1935; 9188, 1. децембар 1936; 9598, 22. јануар 1938; 9803/5. јануар 1939.
24. АЈ, МП основна настава фонд 66, фасцикула 313, решења Краљевске банске управе Дринске бановине у вези отварања нових школа у срезу моравичком.
25. Народни музеј у Титовом Ужицу, фотокопије докумената Дринске бановине број 9803/3, 5. јануар 1939.

LES ÉCOLES PRIMAIRES ET LES INSTITUTEURS DANS LA RÉGION DE MORAVICA ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES (1919—1939)

Au cours des guerres menées entre 1912 et 1918, dans la région de Moravica (la ville d'Ivanjica et ses environs), tout comme dans le reste de Serbie, les bâtiments scolaires furent démolis, le mobilier détruit, les bibliothèques et le matériel scolaire pillés. Le total des dommages de guerre de toutes les écoles de la région s'élevait à 73.210 dinars du Royaume des Serbes, des Croates et des Slovènes.

Après les guerres, grâce aux efforts exceptionnels de la population, des autorités et des missions étrangères, ainsi qu'à ceux des enseignants, la situation dans les écoles fut normalisée peu à peu depuis que l'enseignement reprit au cours de l'année scolaire 1919/1920. Dans les années suivantes le nombre d'écoles et d'instituteurs augmenta, ces derniers se chargeant aussi de la mission culturelle et sociale confiée aux institutions d'éducation. Néanmoins, dans cette région économiquement sous-développée, les comités scolaires et les enseignants se heurtaient sans cesse à la pénurie de locaux scolaires et de matériel nécessaire à l'enseignement.

Mais, malgré toutes les conditions souvent défavorables et les défis du temps, le nombre d'écoles ne cessa d'augmenter jusqu'à la veille de la Seconde guerre mondiale, ce qui en étendit le réseau dans une large mesure.

En ayant recours aux documents d'archives authentiques, l'auteur a exposé le développement des institutions scolaires à Ivanjica et dans ses environs en s'appesantissant sur la construction des bâtiments scolaires, l'enseignement et le cadre enseignant.

Dr Stevan IGNJIĆ